Mészáros István László
adjunktus, rektorhelyettes, SZPA
csatlakozott kutató, Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport, PTE ÁJK*

Doi: 10.15170/Dike.2026.10.01.07

A jogbiztonság elvének előképei a Mózesi Törvényben

The Antecedents of the Principle of Legal Certainty in the Mosaic Law
This study reveals that several elements of the principle of legal certainty already appear in an embryonic form in the ancient Mosaic Law. As such, the Law's accessibility and availability to the people were ensured by the fact that it was publicly proclaimed and written down, and that its regular public readout and continuous teaching were required by law. Knowledge of the law was therefore not a secret science reserved for the few. The predictability of legal consequences – and, by virtue of this, the clarity of the law itself – was ensured by the fact that both the casuistic and general provisions of the law prescribed in advance the sanction for the violations they specified. Furthermore, the proclamation of the principle of talion made the severity of the sanction predictable. All of these factors reduced the possibility of arbitrary adjudication. Clarity of the norms was helped by the fact that the most important provisions were generally short, concise, often unconditional, and easy to memorize – a characteristic that applies, for example, to the Decalogue in its entirety. The Decalogue inscribed on the stone tablets also constitutes the immutable, universal moral foundation of the entire Law, which determines the framework and direction for the interpretation and application of all the Law's specific provisions, thereby advancing legal uniformity and clarity of norms. It further expresses that laws cannot be regarded as mere acts of power. The Law prohibited any deviation from it, including any modification or override by the monarch himself. This ensured the stability and constancy of the law. Because of its declared nature as a covenant between the people of Israel and their God, the Law sets down in advance the benefits and obligations arising from the covenant. This implicitly included the exclusion of retroactive regulations at the level of human institutions. All of these – together with other elements, such as those promoting the primacy and supremacy of the law – had an undeniable influence on legal thought within the Judeo-Christian cultural sphere and, indirectly, on the development of the modern concept of the rule of law.

Keywords: *legal certainty, legal clarity, accessibility and availability of law, foreseeability of law, non-retroactivity of law, Mosaic Law, comparative legal history, European legal culture*

1. A kutatás előzményei, tárgya és munkamódszere

Az összehasonlító jogtörténeti kutatásoknak az antik jogok tekintetében egyik sajátos területe az ókori keleti, valamint a görög és a római kódexek keletkezéstörténetének és szabályrendszerének vizsgálata. Egyes szerzők, mint például *David Müller* 1905-ben, a babilóniai civilizáció jogtörténeti szempontból legjelentősebb emlékének tekintett *Hammurabi*-kódex, a *Tóra* (*Pentateukhosz,* Mózes I-V. könyve a Héber Bibliában, a *Tanakh*ban, azaz az Ószövetségben) és a XII táblás törvény

* Orcid id: 0009-0004-9037-2568.

(*Lex duodecim tabularum*) összehasonlítása alapján annak bizonyítására tett kísérletet, hogy a két utóbbi törvénymű tekintélyes hányadában az óbabiloni birodalmat megteremtő uralkodó törvényoszlopának (közvetett) hatásával magyarázható.[1] Mások, például *Pietro Bonfante,* ezzel szemben arra hívták fel a figyelmet, hogy a helyenként valóban mutatkozó hasonlóságok, amelyek az évszázados vagy akár évezredes időkülönbséggel összeállított kódexek, így a *Hammurabi*-kódex és a XII táblás törvény között is kimutathatók, sokkal inkább az antik világ életkörülményeinek többé-kevésbé azonos, vagy legalábbis sok tekintetben hasonló voltára vezethetők vissza, nem közvetlen vagy közvetett hatásokra.[2] *Hamza Gábor* kifejti azt is, hogy az antik Kelet népei, többek között *„a babilóniaiak, az asszírok, az egyiptomiak és a zsidók, valamint a görögök olyan egymástól távoleső területeken és különböző történelmi időszakokban kialakult világot, közösséget alkottak, amelyek – ha történelmi fejlődésük során érintkeztek is egymással – végeredményben egymástól teljesen külön és függetlenül fejlődtek, alakultak. (…)”.*[3]

Megfogalmazható azonban az is, hogy ha egyes népek a jogfejlődésük rövidebb vagy hosszabb szakaszában egymás mellett éltek, vagy az egyik nép a másik nép által létrehozott állam kiterjedő határain belül alávetettként volt kénytelen élni, a kulturális és jogi interakciók eltérő mértékben ugyan, de feltétlenül megjelentek, így például a római decemvirek *(decemviri legibus scribundis)* tevékenységéhez kapcsolódó tág értelemben vett kodifikációt az inspirálta, hogy az athéni mintát követve Róma jogát a formális jogegyenlőség *(aequatio iuris, izonomia)* elvére építsék, amiért is a XII táblás törvény bizonyos szabályai nem a római *more*s rögzítették, hanem idegen, főleg görög eredetűek voltak. Ebben a vonatkozásban hivatkozhatunk újra *Hamza* állítására, mely szerint a keleti jogoknak *„egymáshoz, valamint a római joghoz való viszonyát nem lehet másként tanulmányozni, mint (…) az összehasonlító jogtudomány módszerével, és ennek megfelelően az antik jogtörténetet is csak úgy lehet tekinteni, mint az összehasonlító jogtudomány (…) kiemelkedő jelentőségű részét.”*[4]

Ez a tanulmány folytatása korábbi írásaimnak, amelyek 2021 és 2025 között a *„Vetus et Novum Testamentum jogi jelentősége. Párhuzamok jogi kultúránk zsidó-keresztény és római jogi gyökerei között”* című kutatási projekt keretében készültek. A kutatás során a nyugati jogi tradíción belül az állami hatalomgyakorlással kapcsolatos bibliai gyökereket tártam fel a teljesség igénye nélkül, egy-egy kiemelt kérdésben. Írásaimban a joguralom elvét megalapozó elemekkel, az ellenállási jog értelmezésének és gyakorlatának a kérdésével, az emberi méltóság és az emberi jogok kiterjedt témakörével, valamint a hatalommegosztás elvének összetevőivel foglalkoztam.[5] Ebben a tanulmányban arra vállalkozom, hogy a jogbiztonság elvének előképeit tekintsem át a *Tóra* jogrendjében.

A kutatás tárgya tehát egy összehasonlító jogtörténeti projekt kereteibe illeszkedik, de a kutatási témáknak a projekttagok közötti megosztásából fakadóan önmagában nem összehasonlító jogtörténeti munka, hanem kifejezetten a bibliai jogi kultúrára koncentrál. Utalásokat az egyes

1 Müller, Die Gesetze Hammurabis und ihr Verhältnis zur mosaischen Gesetzgebung sowie zu den XII Tafeln 205–207.

2 Bonfante, Le leggi di Hammurabbi, re di Babilonia. (a. 2285–2242 a. C.) Con prefazione e note; Bonfante, Il codice di Hammurabi e le XII tavole 119–128.

3 Hamza, Recepció az antik jogokban és a római jog 245.

4 Hamza, Recepció az antik jogokban és a római jog 249.

5 Mészáros, A joguralom elvét megalapozó elemek a Vetus Testamentumban és a Novum Testamentumban 182–200.; Mészáros, Az ellenállási jog értelmezése és gyakorlata a Vetus Testamentumban és a Novum Testamentumban 118–143.; Mészáros, Emberi jogok a Bibliában 227–254.; A hatalommegosztás bibliai gyökerei 143–167.

jelenségek kapcsán a szűk értelemben vett ókori Kelet egyes jogforrásaira, illetve az annak nem csak területét, hanem kultúrkincsét is idővel magába integráló Róma jogrendjére vonatkozóan tartalmaz, míg a tág értelemben vett keleti (indiai, kínai stb.) jogforrásokra a vizsgálat a rendkívüli időbeli és térbeli különbség miatt egyáltalán nem terjed ki.

A kutatás időbeli kiterjedése is korlátozott. A zsidó jog fejlődéstörténetéből, amelynek korszakokra bontását a jogtörténet-tudomány – a korszakokon átívelő, esetleg nem kellően mély megállapítások elkerülése céljából – szükségeszerűnek és vitán felül állónak tekinti,[6] ebben a tanulmányban kifejezetten csak a legelső szakasszal, a bibliai joggal kívánok foglalkozni, azaz forrásközpontú, kizárólag jogi elemzést végzek, kifejezetten az *írott Tóra (Tórá se-bichtáv)* jogrétegzetére koncentrálva, úgy ahogy azt a Héber Biblia (a keresztény Ószövetség) tartalmazza.[7] A *Tóra* keletkezésének régészeti, nyelvtudományi és vallástörténeti elemeit, összeállításának történeti folyamatát nem vizsgálom. Míg korábbi tanulmányaim a bibliai jogelvek hatástörténetére is kiterjedtek, a jogbiztonság elvének tórai előképei tekintetében ezeknek a középkori egyházjogra, a protestáns természetjogra és a modern állam kialakulásának folyamatába illeszkedő alkotmányos dokumentumok indoklására gyakorolt hatását a kutatás következő szakaszában, külön munkában kívánom bemutatni.

A kutatás novuma abban áll, hogy a modern alkotmányos jogállam egy alapvető elvéből indulok ki, és annak a történeti előzményeit keresem egy olyan jogi tradícióban, amelynek erre az első szakaszára vonatkozóan a jogirodalom is érezhetően csekélyebb, mint a talmudi, rabbinikus jogtudomány, vagy az Imperium Romanum határain belül élő zsidóság joga és a római jog közötti interakciók vonatkozában.

2. A kutatási téma jelentősége

A jogbiztonság mint a jogállamiság egyik részeleme alapvetően a jogok és kötelezettségek előreláthatóságát, a jogszabályok egyértelműségét és világosságát, kiszámíthatóságát és stabilitását fejezi ki.[8] Önmagában a jogbiztonság azonban nem feltétlenül csak a jogállamiság fogalomkörében értelmezhető, hiszen a történelem során a jól szervezett államok – részben vagy egészben – eszközként használták a hatalomgyakorlás stabilitásának a fenntartása érdekében akkor is, ha annak jogállami intézményrendszere és demokratikus karaktere hiányzott.[9] A jogbiztonság felé mutató elemek körében jelentőséggel bírnak a jogok és kötelezettségek írásbeli rögzítését és nyilvános közzétételét megtestesítő olyan nevezetes antik aktusok, mint az ősi, addig íratlan

6 Westbrook, Biblical Law 1–17. A mű a bibliai jogot nevesíti a zsidó jogfejlődés legelső, a Második Templom felépítéséig terjedő korszakának.

7 A zsidó hagyomány az *írott Tórá*ban szereplő parancsolatokat (egyes szám: *micva*, többes szám: *micvot*) azok magyarázatára törekedve szóban hagyományozott parancsolatok, értelmezések és történetek sokaságával egészítette ki, amelyeket összefoglaló néven *szóbeli Tórának (Tórá se-báál-pe)* neveznek.

8 A jogállamiság magját képező további részelemként a jogbiztonság mellett általában a törvényesség, az önkényesség tilalma, a törvény előtti egyenlőség és diszkriminációmentesség, az alapjogok tiszteletben tartása, valamint független és pártatlan bíróságok előtti igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés biztosítása kerülnek említésre. Lásd: Report on the rule of law – Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25–26. March 2011) 1–16. A jogbiztonság tartalmához a hazai szakirodalomból lásd többek között: Petrétei, Magyarország alkotmányjoga I. Alapvetés, alkotmányos intézmények 101–102.; Tóth J., A jogállamiság tartalma 197–212.; Tóth J., A jogállamiság fogalmának eszmetörténeti vázlata 260–275.

9 Jakab, Állam és demokrácia. Törvényhozás és törvénykezés az ókori Athénban 45.

szokásjogi normák összegyűjtése és közszemlére tétele *Drakón* által Athénban (i. e. 621–620)[10] és ugyanez Rómában a XII. táblás törvény (*Lex duodecim tabularum*, i. e. 451–450)[11] formájában, amit érctáblákra vésve tettek közzé. Túlterjed e tanulmány keretein annak vizsgálata, hogy ezek a korai, tág értelemben vett kodifikációk mennyiben jelentették a már meglévő, iratlan szokásjog írásban való rögzítését és mennyiben új normák megjelenését. Annyi bizonyosan megállapítható, hogy az írott normák megismerhetősége gátat emelt a hivatalviselési joggal rendelkező társadalmi csoport önkényes jogalkalmazásával szemben, sőt utat nyitott egyfajta társadalmi kontrollnak is a jogalkalmazás fölött.[12] Lehetővé vált, hogy a címzettek objektív forrásból, konkrétan megismerhessék jogaikat, kötelezettségeiket, ne tegye őket a tudatlanság kiszolgáltatottá. Másrészt azt is lehetővé tette, hogy a jogismeret ne merevedjen kevesek titkos tudományává.

Ahogy *Drakón* törvényének keletkezéstörténete és hatása vonatkozásában *Jakab Éva* összegzően megállapítja, a kodifikáció, a közösség életét rendező szokásjogi normák rögzítése és nyilvánosságra hozatala olyan fontos politikai aktus lehet, amely a fennálló hatalmi rend stabilizálását is szolgálja[13] – nem csak Athénban vagy Rómában, hanem a nagy keleti kódexekben is. Figyelemre méltó, hogy az ilyen kodifikációs aktusok rendszerint egy krízisszituációhoz vagy közjogi töréspontho kapcsolódtak, mint *Hammurabi* törvényoszlopának felállításakor a széttagolt patesiátusok világából egy egységes birodalom megszervezéséhez, Athénban egy polgárháborús szituáció és az ahhoz kapcsolódó vérbosszúk körforgásának lecsillapításához, Rómában a partíciusok és a plebejusok közötti küzdelmek sorozatához, a formális jogegyenlőség megteremtéséhez, a zsidó nép történetében pedig az egyiptomi rabszolgaságból történő szabaduláshoz és a honfoglaláshoz, évszázadokkal a XII táblás törvény kora előtt.

A zsidóság Egyiptomból való exodusa[14] után a részére a Színáj-hegyi szövetségkötés keretében a bibliai leírás szerint *Isten* által *Mózes* közvetítésével kinyilatkozatott törvényegyüttest, a Mózesi Törvényt a *Tóra*[15] történelmi kontextusban, elbeszélő szakaszok, epizódok közé ágyazva tartalmazza, vallási szabályokkal vegyesen, hasonlóan más népek jogrendjéhez.[16] Bár a monarchikus

10 A ránk maradt, kőbe vésett szöveget ugyan i. e. 409–408. esztendőben jegyzeték fel, általános vélemény a szakirodalomban, hogy hűen tükrözi az eredeti normákat. Lásd: JAKAB, Állam és demokrácia. Törvényhozás és törvénykezés az ókori Athénban 43–44. Lásd hozzá: CARAWAN, Rhetoric and Law of Draco; COHEN, Law, Violence, and Community in Classical Athens; RUSCHENBUSCH, Phonos. Zum Recht Drakons und seine Bedeutung für das Werden des athenischen Staates 129–154.

11 Összeállításáról lásd többek között: ZLINSZKY, A Tizenkéttáblás törvény töredékei; FÖLDI – HAMZA, A római jog története és institúciói 81–82.; HAMZA, Recepció az antik jogokban és a római jog 243–253.; HOFFMAN, Über den Einfluss griechischen Rechtes auf die Abfassung des römischen Zwölftafelgesetzes 1–42.

12 A normák megismerhetőségének jelentőségét a jogalkalmazás hatékonyságának feltételrendszere tekintetében lásd: KAJTÁR, A joghatékonyság történeti vizsgálata 208–213.

13 JAKAB, Állam és demokrácia. Törvényhozás és törvénykezés az ókori Athénban 45.

14 Az exodus időpontját a szakirodalomban a „korai kivonulás" néven ismert teória az i. e. 15. század közepére, a „késői kivonulás" elmélete i. e. 1260 körülire teszi. Lásd ezek indoklását: GRÜLL, Bibliai történelem – Ószövetség 81.

15 A magyar nyelvben *Tóra*ként használatos héber főnév jelentése tan, tanítás, törvény. A Héber Biblián belül ez egyrészt öt könyvnek (I–V. Mózes) az együttes elnevezése, de szűkebb értelemben magát a Színáj-hegyi szövetség keretében kinyilatkoztatott konkrét törvényegyüttest is jelenti (utóbbi értelemben lásd: II. Mózes 24:12; III. Mózes 26:46; V. Mózes 31:9, 11). A kifejezést a Héber Biblia i. e. 3. században íródott görög fordítása *nomos*znak fordította. Írásunkban a továbbiakban e szűkebb értelemben használjuk.

16 Példának okáért a *ius,* mint ember alkotta jog, a *fas,* mint isteni jog és vallási előírások, valamint a

keretek között megvalósuló államalapítást a honfoglalás eseménysorozata után megelőzte még a teokratikus törzsszövetség átmeneti korszaka,[17] amelyet a Bírák könyve és Sámuel I. könyve ír le, a jogbiztonságra törekvés történeti előképei már a Mózesi Törvényben (a továbbiakban röviden: Törvény, illetve kifejezetten a Törvényre szűkített értelmében: *Tóra*) is tükröződnek.[18] Az alábbiakban ennek összetevőit tekintem át.

3. A jogbiztonság elvének összetevői

3.1. A törvény megismerhetősége és nyilvánossága

A *Tóra* alapvető jellemzője annak kezdettől fogva fennálló és folyamatosan előmozdított nyilvánossága a korabeli lehetőségekhez képest. Valamennyi törvénycsoportja már a népvándorlás során nyilvánosan kihirdetésre került, azokat írásba foglalták (a korabeli technikák, táblák, papirusz, pergamen alkalmazásával), valamint elrendelték a Törvény rendszeres tanítását és meghatározott időszakonként való nyilvános felolvasását.[19] A törvényismeret távolról sem képezett valamiféle titkos tudományt.

A *Tórá*val kapcsolatban kiemelendő az annak egyediséget adó szövetségi jellege, nevezetesen, hogy az az eredetmegjelölése szerint az izraeliták népe és *Isten* között megkötött szövetség törvényteste, amelyben a nép elfogadta *Jahve* uraságát és annak feltételeit. E tekintetben a *Tóra* egyfajta az uralkodó (esetünkben *Jahve,* mint szuverén) és a nép közti szerződés, amelyben az erősebb fél őt kötő ígéreteket tesz, a nép pedig elkötelezi magát a feltételek, így a törvények betartására.[20] Ennek értelmében a szerződés ígéreteket és követelményeket tartalmaz, továbbá az egész népre kiható áldásokat, illetve szankciókat a feltételek betartásától függően.[21] Annak ténye, hogy a nép boldogulása a szerződés megtartásától függ, érdekközösséget diktált az egész népközösség számára, a mindenkori vezetőkkel egyetemben a teokráciára törekvés jegyében a Törvény betartására, ez pedig eleve a Törvény széleskörű megismertetésére ösztönzött.

mos, mint erkölcsi normák és szokások összefüggéséhez a római társadalomban lásd: Deli, Érték és valóság határán – A jóerkölcs kezdetei 55–79.

17 Lásd hozzá: Aharoni – Avi-Yonah, Bibliai atlasz 49–69.

18 Lásd a 15. lábjegyzetet.

19 Az *írott Tóra* felolvasásának és tanításának a jelentősége azért is kiemelendő, mert a törvények nyilvánossága nem feltétlenül és kizárólagosan kötődött az antik kultúrában az írábeliséghez, így példának okáért a spártai törvényeket *Plutarkhosz* (46/48–125/127) szerint tilos volt írásban rögzíteni, miközben a gyerekeknek kívülről megtanították azokat. Ehhez hasonlóan *Marcus Tullius Cicero* (i. e. 106– i. e. 43) a római gyermekekről írta azt, hogy még az ő korában is fejből tudták a törvényeket. Lásd hozzá: Plutarkhosz, Párhuzamos életrajzok I-II.; illetve *Cicero* munkásságának jogi jelentőségéről: Hamza, Zur Interpretation des Naturrechts in den Werken von Cicero 5–15.

20 *„Mostan azért ha figyelmesen hallgattok szavamra és megtartjátok az én szövetségemet (berit), úgy ti lesztek nékem valamennyi nép közt az enyéim; mert enyém az egész föld”* (II. Mózes 19:5). Ugyanerről: V. Mózes 26:16–19.

21 A Törvény szövetségi természete tárgykörében lásd többek között: Elazar, Covenant and Polity in Biblical Israel 161–224.; Burnside, Old Testament – Torah and Constitutionalism 35–36. Bright, Izráel története 146–155.; Gordon – Rendsburg, A Biblia és az ókori Közel-Kelet 166.; Frivaldszky, Néhány katolikus szemléletű megfontolás az ószövetségi ‘berit’ sajátos relacionális jellegéről 201–211.

3.2. A Törvény kihirdetése

A Törvény kihirdetése több lépcsőben történt.[22] A két kőtáblára vésett, tíz alapvető parancsolat *(Dekalogosz)*[23] által felvezetett és megalapozott[24] legnagyobb terjedelmű rész kihirdetésére az izraeliták Színáj-hegynél való tartózkodása idején került sor az Egyiptomból való kivonulás után, a népvándorlás kezdetén.[25] A folyamat a népvándorlás végeztével, a honfoglalás küszöbén zárult.[26]

Ennek során a Törvény írásban is rögzítésre került, aminek köszönhetően azt a mózesi könyvtekercsek megörökítették. Különös hangsúlyt kapott annak tudatosítása, hogy a nép sorsa, amiben a mindenkori vezetők is osztoznak, a Törvény betartásától függ, ezért elemi érdeke mind a vezetőknek és vezetetteknek megismerni és megtartani annak rendelkezéseit. Erre figyelmeztettek a Törvényhez visszatérően hozzáfűzött intelmek, amelyek a rendelkezések megtartása esetére a nép számára áldást, ellenkező esetben átkot helyeztek kilátásba, mint a következő példa is mutatja:[27] *„Ha az én rendeléseim szerint jártok, és az én parancsolataimat megtartjátok, és azokat megcselekszitek: Esőt adok néktek idejében, és a föld megadja az ő termését, a mező fája is megtermi gyümölcsét. És a ti cséplestek ott éri a szüretet, és a szüret ott éri a vetést, és elégségig ehetitek kenyereteket, és bátorságosan lakhattok a ti földeteken. Mert békességet adok azon a földön, hogy mikor lefeküsztök, senki fel ne rettentsen (…) és fegyver sem megy át a ti földeteken. Sőt elűzitek ellenségeiteket, és elhullanak előttetek fegyver által (…). És hozzátok fordulok, és megszaporítlak titeket, és megsokasítlak titeket és szövetségemet megerősítem veletek (…). És az én hajlékomat közétek helyezem, és meg nem útál titeket az én lelkem. És közöttetek járok, és a ti Istenetek leszek, ti pedig az én népem lesztek. Én vagyok az Úr, a ti Istenetek, aki kihoztalak titeket Égiptom földéről, hogy ne legyetek azoknak rabjai, és összetörtem a ti igátok szegeit, és egyenesen járattalak titeket. Ha pedig nem hallgattok reám, és mind e parancsolatokat meg nem cselekszitek; és ha megvetitek rendeléseimet, és ha az én végzéseimet megutálja a ti lelketek, azáltal, hogy nem cselekszitek meg minden én parancsolatomat, hanem felbontjátok az én szövetségemet: (…) kiontom haragomat reátok, hogy elhulljatok a ti ellenségeitek előtt, és uralkodjanak rajtatok a ti gyűlölőitek, és fussatok, mikor senki nem kerget is titeket. Ha pedig ezután sem hallgattok reám (…) olyanná teszem az eget felettetek, mint a vas, a földeteket pedig olyanná, mint a réz. És hiába fogy a ti erőtök, mert földetek nem adja meg az ő termését, s a föld fája sem adja meg az ő gyümölcsét (…).”*[28]

22 Attól függetlenül, hogy az egyes törvénycsoportok hány aktusban, milyen sorrendben, mikor és földrajzilag hol kerültek kihirdetésre, mindegyik a színáj-hegyi szövetség keretében, azt részletezve került kimondásra és a leírások szerint nem több, hanem ugyanazon egyetlen jogforrásra, *Jahvé*ra vezethetők vissza. A klasszikus rabbinikus hagyomány szerint a *Tőra* összes *micvá*ja egyaránt isteni eredetű, ún. „Színájról származó” parancs.

23 A kőtáblákra írásról lásd: II. Mózes 31:18; II. Mózes 34:1, 4 és 28; V. Mózes 4:13; 5:22 és 10:4.

24 A *Dekalogosz* jelentőségéről a tórai jogrendben más ókori keleti törvénykönyvek, mint tág értelemben vett kódexek kazuisztikus jellegéhez képest lásd: HERGER, Az ókori Kelet állam- és jogéletének hagyatéka 9.

25 II. Mózes 19–IV. Mózes 10. Az exodus időpontját illetően lásd a 14. sz. lábjegyzetet.

26 V. Mózes 5. és 6. fejezetei, valamint 12–26. fejezetei. Az exodus utáni izraelita népvándorlás időtartamát negyven esztendőben jelölik meg a források (V. Mózes 1:3; 2:7; 8:2; 29:5; Józsué 5:6) A nép ennek kezdeti szakaszában, a leírás szerint az exodus utáni harmadik hónapban való odaérkezéstől (II. Mózes 19:1) a második esztendő második hónapjában való továbbindulásig (IV. Mózes 10:11) közel egy évet töltött a Színáj-hegy alatt. Lásd hozzá: AHARONI – AVI-YONAH, Bibliai atlasz 45.

27 A tanulmányban a bibliai idézetek, amennyiben külön nincs jelölve, *Károli Gáspár* fordítását követik.

28 III. Mózes 26:3–20. A záradék teljes szövegét lásd a 26. fejezet egészében. Hasonló intelmeket tartalmaz többek között: II. Mózes 23:20–33; V. Mózes 11:8–32; V. Mózes 27:11–26; V. Mózes 28.

Az intelmeket tartalmazó záradékok egyszer és mindenkorra tudatosították, hogy a Törvény nyilvánossága és ismerete nemzeti sorskérdés is egyben, tehát jól fölfogott érdeke a mindenkori vezetőknek erről gondoskodni.

3.2.1. A Színáj-hegyi törvények

A Szövetség Könyvének is nevezett első törvénycsoportot a kőtáblákra is felvésett *Dekalogosz* vezeti fel, amit utána az emberi együttélésre és a kultusz körében az oltárépítésre és az ünnepekre vonatkozó alapvető rendelkezések követnek.[29] E törvénytest közvetlenül a szövetségkötés előtt került kihirdetésre a Színáj (Hóreb) hegynél rendezett népgyűlésen, két alkalommal, *Mózes* által. Az összegyülekezett nép mindkétszer (úgymond két olvasatban) közfelkiáltással, teljes egyetértésben fogadta el azt. Ennek eredményeként lépett hatályba a törvényadó *Isten* és az izraeliták népe közötti szövetség: *„Elméne azért Mózes, és elbeszélé a népnek az Úr minden beszédét és minden rendelését* (értsd: a tárgybeli törvényi rendelkezéseket)*; az egész nép pedig egyező szóval felele, mondván: Mindazokat a dolgokat, amelyeket az Úr parancsolt, megcselekesszük"* (első olvasat). *„Mózes pedig felírá az Úrnak minden beszédét, és felkele reggel és oltárt építe a hegy alatt, és tizenkét oszlopot, az Izráel tizenkét nemzetsége szerint. Azután elküldé az Izráel fiainak ifjait, és áldozának égő áldozatokat, és hálaáldozatul tulkokat ölének az Úrnak. Mózes pedig vevé a vérnek felét, és tölté a medencékbe: a vérnek másik felét pedig az oltárra hinté. Azután vevé a szövetség könyvét, és elolvasá a nép hallatára; azok pedig mondának: Mindent megteszünk, amit az Úr parancsolt, és engedelmeskedünk. Mózes pedig vevé a vért, és ráhinté a népre, és monda: Ímé a szövetségnek vére, melyet az Úr kötött ti veletek, mindama beszédek szerint"* (második olvasat).[30] A törvénytestet intelem zárja, ami felhívja az izraeliták figyelmét, hogy a honfoglalás sikere és boldogulásuk a törvény betartásától függ.[31]A Szövetség Könyveként való nevesítése arra utal, hogy maga a Szentírás szól ekként az e normatestet rögzítő leiratról. Tartalmilag ez a *Tóra* egyfajta kivonatának tekinthető.

A Szövetség Könyvének elfogadását több lépcsőben követte a Törvény további részeinek kihirdetése.[32] A legterjedelmesebb szakaszt ezek közül a még a Színáj-hegynél[33] kihirdetett további törvénycsoportok képezik (II. Mózes 25. résztől IV. Mózes 10:10-ig). Ezt a törvényegyüttest néhány történeti beszámoló szakítja meg.[34] Ennek a folyamatnak is visszatérő jellemzője az adott törvénycsoportok nyilvános kihirdetése: *„Mózes pedig megszólítá őket* (értsd: az izraelitákat)*, és Áron és a gyülekezetnek fejei mind hozzá menének, és szóla velök Mózes. Azután az Izráel fiai is mind hozzá járulának, és megparancsolá nékik mind azt, amit az Úr mondott néki a Sinai hegyen. Mikor pedig elvégezte Mózes velök a beszédet, leplet tőn orcájára. És mikor Mózes az Úr elébe méne, hogy vele szóljon, levevé a leplet, míg kijőne. Kijövén pedig, elmondá az Izráel fiainak, ami parancsot kapott."*[35]

29 II. Mózes 20–23. fejezetek.

30 II. Mózes 24:3–8.

31 II. Mózes 23:20–33.

32 A *Tóra* további törvénycsoportjai is mind beleértendők a Színáj-hegyi szövetség keretében kinyilatkoztatott törvények sorába, függetlenül a kihirdetés helyétől, hiszen mindegyik alapja és kerete a Színáj-hegyi szövetség.

33 Az izraeliták közel egy évet töltöttek a Színáj-hegy alatt a népvándorlás kezdeti szakaszában. Lásd a 26. sz. lábjegyzetet.

34 Például az aranyborjú készítéséről a *Mózes*re várakozó nép által és *Mózes* közbenjárásáról az emiatti isteni ítélet megelőzéséért, továbbá a szent sátor felépítéséről és felszenteléséről, a papok felszenteléséről, az első népszámlálásról.

35 II. Mózes 34:31–34.

A különböző törvényi részeket rendszeresen és hangsúlyosan a közzétételükre irányuló felvezetés előzi meg: *„szólj Izrael fiainak és mondd meg nekik: (…)”, „szóla az Úr ismételten Mózesnek, mondván: szólj az Izrael fiainak, mondván: (…)”; „szóla ismét az Úr Mózesnek, mondván: szólj Izrael fiaihoz és mondd nekik: (…)”; „szóla ismét az Úr Mózesnek, mondván: szólj Izrael fiainak egész gyülekezetéhez és mondd meg nekik: (…)”.* [36]

3.2.2. A törvényadás közbülső szakasza

A Színáj-hegytől való továbbmenetel és a honfoglalás előszobájába érkezés között is kerültek kihirdetésre törvények (IV. Mózes 15; 18–19; 27:6–11; 28–30; 35–36). Néhány kivételtől eltekintve – mint például a leányági öröklésre vonatkozó rendelkezések,[37] az *„egy tanú nem tanú”* elv lefektetése[38] – ezek főként a színáji törvényeket tovább részletező rendelkezések voltak.[39] A törvények kihirdetése ebben a szakaszban is általános követelmény volt.[40]

3.2.3. A törvényadás lezárása

A törvényhirdetés utolsó szakaszára a népvándorlás végén, közvetlenül a honfoglalás, a Kánaán földjére való belépés előtt került sor a Moáb síkságán a *Mózes* által összehívott népgyűlésen.[41] *Mózes* ezen a *Dekalogosz*ból kiindulva részben összefoglalta és – esetenként tovább részletezve – megismételte a már korábban kihirdetett törvényt.[42] Ezen felül olyan, addig nem rögzített rendelkezések is kihirdetésre kerültek, amelyek már a küszöbön álló honfoglalást követő társadalom- és államszervezés alapjait fektették le, mint például az igazságszolgáltatás területi megszervezéséről, továbbá – arra az esetre, ha a nép később monarchikus államforma mellett döntene – a királyi hatalomgyakorlásról szóló törvénytestek.[43] Ezt a törvényegyüttest is mind felvezetésként, mind zárásként intelmek keretezik.[44] Ezzel teljességgel összeállt és lezárásra került a mózesi törvénygyűjtemény.

A törvényeket *Mózes* írásban is rögzítette és azok írásos formában is átadásra kerültek az izraelita vezetőknek: *„És megírá Mózes e törvényt, és adá azt a papoknak, a Lévi fiainak, akik hordozzák az Úr szövetségének ládáját, és Izráel minden vénjének.”*[45] A Törvény egy példánya a szent sátorba, a frigyláda mellé került elhelyezésre, kifejezve annak isteni tekintélyét és szövetségi voltát: *„Mikor*

36 III. Mózes 1:2; 4:1–2; 18:1–2; 19:1–2. Lásd még a teljesség igénye nélkül: III. Mózes 7:28; 12:1–2; 20:1–2; 23:1–2 és 23–24; 24:1–2; 25:1–2; 27:1–2, IV. Mózes 5:1–2; 6:1–2.

37 IV. Mózes 27:6–11 és 36. fejezet.

38 IV. Mózes 35:30.

39 Lásd például a menedékvárosi védelem elvi megalapozását a II. Mózes 21:13-ban, majd a részletes szabályokat a IV. Mózes 35:1–32-ben, majd további részleteket az V. Mózes 19:1–13-ban.

40 IV. Mózes 15:1–2; 15:37–38; 28:1–2; 35:2 és 9–10.

41 V. Mózes 5–6. és 12–26.

42 Erre utal az V. Mózes görög elnevezése *(Deuteronomium)*, amit magyarul, a katolikus bibliafordítás Második Törvénykönyvként nevesít.

43 V. Mózes 16:18 és 17:8–20.

44 Felvezető intelmek: V. Mózes 11:8–32. Intelmi záradék: V. Mózes 27:11–26 és 28:1–68, ami egyben a teljes Törvény intelmi záradékát is képezi.

45 V. Mózes 31:9. Ez egyben arra is utal, hogy a törvényiratról időközben több példány is készült. Ez egyáltalán nem elképzelhetetlen, hiszen közel negyven év állt ehhez rendelkezésre és az utolsó szakasz kiegészítései sem a népgyűlés pillanatában születtek, hanem már jóval a kihirdetésük előtt kijelentést kaphatott róluk *Mózes*.

pedig teljesen és mind végig beírta Mózes e törvény igéit könyvbe: Parancsola Mózes a lévitáknak, akik hordozzák vala az Úr szövetségének ládáját, mondván: Vegyétek e törvénykönyvet, és tegyétek ezt az Úrnak, a ti Isteneteknek szövetségládája oldalához, és legyen ott ellened bizonyságul (értsd: tanúságként).*"*[46]

3.2.4. Honfoglalás a Törvény jegyében

Mózes a törvényadást követően – Izrael véneivel együtt – elrendelte, hogy a Kánaán földjére való bevonulás után, a honfoglalás nyitányaként a Törvényt írják kövekre az Ebál hegyén és ennek keretében emeltessék ott oltár, valamint mutassanak be égő- és hálaáldozatot Izrael *Istené*nek: *„Mózes pedig és Izráel vénei parancsot adának a népnek, mondván: (…) amely napon általmentek a Jordánon arra a földre, amelyet az Úr, a te Istened ád néktek: nagy köveket állíts fel, és meszeld be azokat mésszel. És mihelyt általmégy, írd fel azokra e törvénynek minden igéjét, hogy bemehess arra a földre, amelyet az Úr, a te Istened ád néked, a tejjel és mézzel folyó földre, amiképpen megígérte néked az Úr, a te atyáidnak Istene. Mihelyt azért általmentek a Jordánon, állítsátok fel azokat a köveket, amelyeket én e mai napon parancsolok néktek, az Ebál hegyén; és meszeld be azokat mésszel (…). És írd fel a kövekre e törvénynek minden igéjét igen világosan!"*[47]

Mindez a honfoglalás első szakaszában, *Mózes* utódja, *Józsué* vezetésével valósult meg. Az Ebál hegyéhez érkezve *„felírá ott kövekre a Mózes törvényének mását, amelyet az írt vala Izráel fiai elé."*[48]

Ezen alkalommal ugyanott népgyűlésre is sor került, szintén *Mózes* korábbi útmutatása[49] szerint. Nyilvánosan felolvasták a Törvényt, a megtartóira pedig kimondták az áldásokat, mint ahogy megrontóira az átkokat. Hasonló, áldásokat és átkokat tartalmazó szöveg egyéb keleti jogforrásokból, többek között a *Hammurabi*-kódexből is ismert,[50] itt azonban más a természetfölötti szankcióval fenyegetett magatartás: kifejezetten a Törvényt nem követő, megsértő személynek szól a figyelmeztetés, hiszen az *ius Divinum,* formai megsemmisítése ember számára lehetetlen: *„Az egész Izráel pedig és az ő vénei, vezérei és bírái ott álltak vala kétfelől a láda* (értsd: a frigyláda) *mellett, a Lévita-papok előtt, akik az Úrnak frigyládáját hordozták vala, úgy a jövevény, mint a benszülött, fele a Garizim hegye felé, fele pedig Ebál hegye felé, amint megparancsolta Mózes az Úr szolgája, hogy megáldaná az Izráel népét először. Azután pedig felolvasta a törvénynek minden igéjét, az áldást és az átkot, mind úgy, amint meg van írva a törvény könyvében. Nem volt egy ige sem azok közül, amelyeket Mózes parancsolt vala, amelyet fel nem olvasott volna Józsué, az Izráelnek egész gyülekezete előtt, még az asszonyok, gyermekek, jövevények előtt is, akik járnak vala közöttök."*[51]

46 V. Mózes 31:24–26. A Mózesi Törvényről az antik zsidó irodalomból lásd például: Flavius, The Antiquities of the Jews, Book III. ch. 5. és 12; továbbá Book IV. ch. 8.; Flavius, Apion ellen, avagy a zsidó nép ősi voltáról II. Könyv 22–30. pont.

47 V. Mózes 27:1–8.

48 Józsué 8:32.

49 V. Mózes 11:26–32 és 27:11–26.

50 Lásd hozzá: Hammurabi törvényei XXVI: *„Ha az illető a szavaimra, melyeket emlékkövemre írtam, ügyel, ítéletemet el nem törli, szavaimat hatályon kívül nem helyezi, szobromat meg nem másítja: az ilyen ember, akárcsak magam, az igazságosság királya; annak a botját a Napisten hosszabbítsa meg, népét pedig az igazságban vezérelje. Ha azonban az illető szavaimra, melyeket emlékkövemre írtam, rá sem hederít, átkaimat semmibe sem veszi, isten átkától nem fél, az ítéletet, melyet megítéltem, kivakarja, szavaimat hatályon kívül helyezi, szobromat megmásítja, s nevem írását eltünteti, hogy saját nevét írja rá, vagy pedig azon átkok miatt erre más valakit oktat ki: attól az embertől akár király, akár úr, akár papi fejedelem, akár pedig bármi néven nevezhető személy az illető, Anu, a nagy, az istenek atyja, uralmam előhívója, királyi fényét vegye el, jogarat törje el, végzetét átkozza meg."*

51 Józsué 8:33–35.

A Törvény kövekre írásának és (ismételt) nyilvános felolvasásának a honfoglalás kezdetére való tudatos időzítése üzenetértékkel bírt. Ünnepélyes formában hívta fel a figyelmet a törvényi előírásokra, amelyektől a nép boldogulása függ a létrehozandó nemzeti otthonában.

A honfoglalást követően az izraelita törzsszövetséget vezető *Józsué* által összehívott sikemi népgyűlésen újra sor került a Törvény közfelkiáltással való megerősítésére, mindenkorra hangsúlyossá téve a törvényalapú állam- és társadalomépítést.[52] Izrael ókori államiságát tehát az előre lefektetett és nyilvánosan kihirdetett, ráadásul több alkalommal is a nép által megerősített, isteni eredetűnek tekintett, azaz ember által változtathatatlan *Tóra* alapozta meg, és ez volt hivatott arra, hogy az államiságot fenntartsa. A kinyilatkoztatott Törvényt már készen kapták meg a későbbi vezetők (a teokratikus törzsszövetség korának bírái, majd a királyok), ezért az államépítés valamennyi intézménye és szereplője alá volt rendelve a Törvénynek. Az antikvitás más államaival szemben ezen túlmenően a lényegi különbséget az jelentette, hogy az uralkodó ugyanúgy a Törvény uralma alatt álló ember volt, mint bárki más (azaz a feladatát és a felelősségét tekintve különbözött csak alattvalóitól), nem pedig istenített, vagy isteni tulajdonságokkal felruházott személy.

3.3. Törvénytanítás

A törvények megismerhetőségét és nyilvánosságát szolgálta az is, hogy a *Tóra* normái maguk is általános előírássá tették a *Tóra* tanulmányozását, a törvényismeret folyamatos elsajátítását és tanítását. A magyar nyelvben *Tóra*-ként használatos héber főnév jelentése tan, tanítás, törvény, azaz a jelentéstartalom eleve kifejezi a tanításra rendeltséget.[53] Minden hetedik esztendőben, a *Tóra* által előírt szombatévben[54] a Szukkót, az ún. Sátrak ünnepe keretében megtartott naggyűlésen nyilvánosan is fel kellett olvasni a *Tórát*: *„És megírá Mózes e törvényt, és adá azt a papoknak, a Lévi fiainak, akik hordozzák az Úr szövetségének ládáját, és Izráel minden vénjének. És megparancsolá nékik Mózes, mondván: A hetedik esztendő végén, az elengedés esztendejének idejében, a sátorok ünnepén; Mikor eljön az egész Izráel, hogy megjelenjék az Úr előtt, a te Istened előtt azon a helyen, amelyet kiválaszt: olvasd fel e törvényt az egész Izráel előtt fülök hallására. Gyűjtsd egybe a népet, a férfiakat, az asszonyokat, a kicsinyeket és a te jövevényedet, aki a te kapuidon belül van, hogy hallják és tanuljanak, és féljék az Urat, a ti Isteneteket, és tartsák meg és teljesítsék e törvénynek minden igéjét."*[55]

A papság és a léviták körében a törvényismeret és az annak továbbadására való alkalmasság eleve a hivatásukból eredő mindenapi követelmény volt, *„hogy taníthassák Izrael fiait mindazokra a rendelésekre, amelyeket az Úr szólott vala nekik Mózes által."*[56] Lényeges feladatukat képezte a *Tóra* tanítása, magyarázata: *„tanítják a te végzéseidre Jákobot és a te törvényedre Izraelt."*[57]

A *Tóra* királyi hatalomgyakorlásról szóló törvényteste, az ún. király-törvény, a királyok számára hangsúlyos kötelezettséggé tette egy saját, a mindenkori használatukra szolgáló külön tóratekercs másolat elkészítését: *„És mikor az ő országának királyi székére ül, írja le magának könyvbe e törvénynek mását a Lévita-papokéból. És legyen az ő nála, és olvassa azt életének minden*

52 Józsué 24:1–28.

53 Lásd a 15. sz. lábjegyzetet. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat (IMIT) által kiadott Biblia eleve *„tan"*-ként fordítja magyarra.

54 II. Mózes 23:10–11; III. Mózes 25:3–7.

55 V. Mózes 31:9–12.

56 III. Mózes 10:11.

57 V. Mózes 33:10.a. Lásd még: *„A papnak ajkai őrzik a tudományt, és az ő szájából törvényt várnak, mivel a Seregek Urának követe ő."* (Malakiás 2:7). MÉSZÁROS, A hatalommegosztás bibliai gyökerei 156.

idejében, hogy tanulja félni az Urat, a te Istenedet, hogy megtartsa e törvénynek minden igéjét, és e rendeléseket, hogy azokat cselekedje."[58] Ez, a törvények elsőbbségét és felsőbbségét a királyokkal szemben is nyomatékosító rendelkezés magában foglalja az ennek alapfeltételét képező törvényismeret előmozdítását az egész nép vonatkozásában is. *Josafát (Jehosafát)* júdabeli királyról (uralkodási ideje: i. e. 870–845)[59] külön feljegyzi a történeti leírás, hogy mennyire komolyan vette a törvényismeret terjesztésének felelősségét: *„Királyságának harmadik esztendejében elküldé az ő vezérei közül Benhailát, Obádiást, Zakariást, Nétanéelt és Mikáját, hogy tanítsanak a Júda városaiban, És velök Lévitákat: Semája, Nétánia, Zebádia, Asáel, Semirámót, Jónatán, Adónia, Tóbiás és Tóbadónia Lévitákat, és velök Elisáma és Jórám papokat. Tanításnak azért Júdában, és az Úr törvényének könyve velök vala, mikor jártak vala Júda városaiban, tanítván a népet."*[60]

Ráadásul a *Tóra* általánosan is előírássá tette az egész nép számára a törvényismeretet, amikor a pusztai vándorlás befejezésekor megtartott, a mózesi törvényhirdetés záró akkordját képező népgyűlésen általános hatállyal kimondásra került, hogy *„ez igék, amelyeket e mai napon parancsolok néked, legyenek a te szívedben. És gyakoroljad ezekben a te fiaidat, és szólj ezekről, mikor a te házadban ülsz, vagy mikor úton jársz, és mikor lefekszel, és mikor felkelsz. És kössed azokat a te kezedre jegyül, és legyenek homlokkötőül a te szemeid között. És írd fel azokat a te házadnak ajtófeleire, és a te kapuidra."*[61]

Összességében kijelenthető, hogy a Törvény nem szokásjogi gyakorlatnak, hanem nyilvánosan kihirdetett és rögzített normáknak minősült, amely a korabeli lehetőségekhez képest a közösség egésze számára megismerhető és hozzáférhető volt, ráadásul megismertetését és megismerését maga a Törvény szorgalmazta.

3.4. Normavilágosság

„És írd fel a kövekre e törvénynek minden igéjét igen világosan!"[62] – szól a tórai rendelkezés. A jogbiztonság feltételei közé tartozik az is, hogy a jogi normák közérthetőek, egyértelműek, világosan előreláthatók, kiszámíthatók legyenek. Tartalmuk úgy legyen megfogalmazva, hogy sem a jogalkalmazóknak, sem a címzetteknek ne legyen kétségük az azokból következő jogokat és kötelezettségeket, jogkövetkezményeket illetően.[63]

Bár a tág értelemben vett kódexek és ezen belül az ókori törvénygyűjtemények közös jellemzője, hogy bennük rendszerezetlenül keverednek a különböző jogterületek és azokon belül is az anyagi jogi és eljárásjogi előírások, ami miatt a normák nem feltétlenül könnyen tekinthetők át,[64] a *Tóra*ból a jogbiztonság irányába öt, a normavilágosságot előmozdító tényező is előremutat:

58 V. Mózes 17:18–19.

59 Datálás a *Gershon Galil*-féle kronológia alapján.

60 II. Krónika 17:7–9.

61 V. Mózes 6:6–9; 11:8–9 és 18–20; Józsué 1:8. A törvénytanulás és tanítás kihangsúlyozása vezetett el a későbbiekben, már a zsinagógák világában, az egész *írott Tóra* ún. hetiszakaszokra bontva történő felolvasásának állandósítására a szombati istentiszteletek keretében, aminek során minden héten másik hetiszakaszt napirendre véve egy év leforgása alatt az egész *Tóra* felolvasásra kerül. Lásd ehhez: Flavius, Apion ellen, avagy a zsidó nép ősi voltáról II. Könyv 17. pont.

62 V. Mózes 27:8.

63 Például a hatályos magyar, jogalkotásról szóló 2010. évi CXXX. törvény 2. § (1) bekezdése szerint *„a jogszabálynak a címzettek számára egyértelműen értelmezhető szabályozási tartalommal kell rendelkeznie."*

64 Tematikus megközelítés alapján a *Tóra* parancsolatait hagyományosan három nagy csoportra osztják: (1) morális (etikai) jellegű, (2) kultikus (ceremoniális) jellegű és (3) ítélkezési (jogalkalmazási), illetve

(1) a szabályok jelentős részének a konkrét esetektől elvonatkoztatott általános megfogalmazása, javarészt kategorikus tiltás, vagy előírás formájában (tedd ezt, ne tedd azt), (2) a bűncselekménnyé minősítés és a büntetés törvényhez kötöttsége, (3) a büntetések kiszámíthatóságát előre vetítő és a magánbosszú önkényességének, aránytalanságának gátat szabó tálió elv *(lex talionis)* rögzítése, (4) a részletszabályok általános szabályokkal való, alaptörvényi jellegű megalapozása, (5) a törvényhozó szándékát kifejező indokolás, vagy motivációs záradékok alkalmazása.

3.4.1. A magatartási szabályok általános megfogalmazása felé való elmozdulás

Az ókori joganyagok általános jellemzője a szabályok kazuisztikus, azaz esetközpontú megfogalmazása. E módszert az eseti, konkrét tényállások és ahhoz kapcsolva gyakran a szigorúbb, vagy enyhébb megítélést tartalmazó aleseteik részletes körülírása, egyfajta *„ha…akkor”* szerkezet jellemzi. Ez az esetközpontú megközelítés a vele egyező helyzetekben valóban életközelibb és a konkrét esetben pontosan előrevetíti a jogkövetkezményeket, az absztrakciós szintjének alacsonysága miatt azonban merevebb, így megnehezíti az azonos jogi tárgyra akár csak a némiképp eltérő esetben való alkalmazást. Nem is szólva az előre nem látott helyzetek megítéléséről. A Mózesi Törvény is tartalmaz ilyen szabályokat, mint például a következőt: *„Ha valaki szamarat, vagy ökröt, vagy bárányt, vagy akármiféle barmot ád az ő felebarátja gondviselése alá, és az elhull, vagy megsérül, vagy elhajtatik, úgy hogy senki sem látta: Az Úrra való esküvés legyen kettejök közt, hogy nem nyújtotta-é ki kezét felebarátja vagyonára; és ezt fogadja el annak ura, és az semmit se fizessen. Ha pedig ellopták tőle: megfizesse az urának. Ha széttépetett, hozza el azt bizonyságul; a széttépettet nem fizeti meg.”*[65]

A *Tóra* azonban kimagaslik az ókori törvénygyűjtemények közül abban, hogy kiemelkedően nagy arányban tartalmaz általános előírást rögzítő rendelkezéseket is, amelyek széleskörűen és jobban szolgálják az életviszonyok kiszámíthatóságát. Közülük is kiemelkednek a rövid, tömör, feltétel nélküli tiltásokat, illetve előírásokat tartalmazó rendelkezések.[66] Ezt a módszert tükrözi a *Dekalogosz* teljes egésze: *„Ne legyenek néked idegen isteneid én előttem”; „Tiszteld atyádat és anyádat”; „Ne ölj”; „Ne törj*

közjogi (államjogi, államigazgatási) jellegű rendelkezések. Ezek között vannak olyanok, amelyek természetük szerint egyszerre több kategóriába is beletartoznak. A *Tóra* ezeket nem listaszerűen tartalmazza (nem rendezi egységes kódexbe), hanem szétterítve, történeti, illetve történelmi leírások közé vegyítve, pontos számuk említése nélkül, ami ettől függetlenül semmivel nem csökkenti a rendelkezések súlyát, nem homályosítja el azok mibenlétét. Az idők folyamán a hagyományos rabbinizmus igyekezett a normákat rendszerezni és összeállítani a tórai parancsolatok jegyzékét, aminek eredményeként végül *Maimonidész* (1138–1204) révén alakult ki az isteni parancsolatok (*micvák*) 613-as (248 cselekvő és 365 tiltó rendelkezésből álló) listája. A parancsolatok felosztásáról lásd: MAIMONIDES: Sefer HaMitzvot, https://www.sefaria.org/Sefer_HaMitzvot?tab=contents; FINTA, A „törvények uralma” a zsidó vallásjogban 233; RUFF, A mózesi Törvény egységes rendszerének immanens elvei 15–18.

65 II. Mózes 22:10–13.

66 Ezeket a rövid, indoklás nélkül önmagában tiltó, vagy előíró rendelkezéseket a filozófiai, illetve teológiai alapokon kutatók a filozófiai, logikai, vagy tudományos kontextusokban használatos görög *apodeiktikosz* (az *apodeiknümi* - megmutat, kinyilvánít, bebizonyít jelentésű igéből, tehát a „bebizonyított”) kifejezéssel élve apodiktikus törvényeknek nevezik, arra utalva, hogy a bennük írtak ellentmondást nem tűrő, vitathatatlan állítások, nyilvánvaló és egyértelmű igazságokat fejeznek ki. Bár a kifejezés a jogi szakirodalom számára idegen, találóan mutat rá a jelzett normatartalom specifikus vonására. Lásd: KUSTÁR, Bevezetés az ószövetség irodalmába 171–172.

házasságot"; „Ne lopj"; „Ne tégy a te felebarátod ellen hamis tanúbizonyságot", stb.[67] De a *Tóra* több része is gazdagon tükrözi ezt a módszert, melynek példái közül lássunk szintén párat: *„Aki megveri az ő atyját vagy anyját, halállal lakoljon. Aki embert lop, és eladja azt, vagy kezében kapják, halállal lakoljon."*[68] *„Aki barommal közösül, halállal lakoljon."*[69] *„Ha pénzt adsz kölcsön az én népemnek, a szegénynek aki veled van; ne légy hozzá olyan, mint a hitelező; ne vessetek reá uzsorát."*[70] *„A te felebarátodat ne zsarold, se ki ne rabold. A napszámos bére ne maradjon nálad reggelig."*[71] *„Ne járj rágalmazóként a te néped között."*[72] *„Ne kövessetek el igazságtalanságot az ítéletben, a hosszmértékben, súlymértékben és űrmértékben. Igaz mérték, igaz font, igaz efa, és igaz hin legyen közöttetek."*[73] *„Ha pedig eladsz valami eladni valót a te felebarátodnak, vagy vásárolsz valamit a te felebarátodtól: egymást meg ne csaljátok."*[74] *„Zálogba senki ne vegyen kézimalmot vagy malomkövet, mert életet venne zálogba."*[75] *„Meg ne ölettessenek az atyák a fiakért, se a fiak meg ne ölettessenek az atyákért; kiki az ő bűnéért haljon meg."*[76]

A normavilágosság szempontjából külön nyomatékkal bír, hogy a Törvény egészét két, szinte verselhető tömörségű rész ágyazza keretbe: nyitányként az egész törvényanyagot megalapozó *Dekalogosz*, záradékként pedig áldás és átok kijelentése az engedelmesség, illetve az engedetlenség esetére. A záradék átok-katalógusa a világosságát és tömörséget tekintve módszertanilag a *Dekalogosz*t idézi fel, amikor tizenkét pontban összefoglalva felsorolja a törvénytelenség legkirívóbb eseteit.[77]

3.4.2. A bűncselekménnyé minősítés és a büntetés törvényhez kötöttsége

A *Tóra* kategorikusan leszögezte a rendelkezéseitől való eltérés általános tilalmát: *„Vigyázzatok azért, hogy úgy cselekedjetek, amint az Úr, a ti Istenetek parancsolta néktek; ne térjetek se jobbra, se balra."*[78] A királyi hatalomgyakorlás vonatkozásában ezt a tilalmat külön is megerősítette.[79] Ez az előírás a jogalkalmazói önkény elé is gátat emelt, mivel csak olyan magatartásért járt büntetés, amit a Törvény eleve konkrét büntetéssel rendelt szankcionálni. Ez tág értelemben, közvetetten a *„nullum crimen sine lege"* elv alapját is felfestette,[80] ahogy arra *Pál* apostol is utalt: *„ahol pedig nincsen törvény, ott törvény ellen való cselekedet sincsen,"* továbbá *„a bűn azonban nem számíttatik be, ha nincsen törvény."*[81] Ugyanez főbb vonalakban megemlíthető a büntetés törvényhez kötöttsége

67 II. Mózes 20:1–17.

68 II. Mózes 21:15–16.

69 II. Mózes 22:19.

70 II. Mózes 22:25.

71 III. Mózes 19:13.

72 III. Mózes 19:16a.

73 III. Mózes 19:35–36a.

74 III. Mózes 25:14.

75 V. Mózes 24:6.

76 V. Mózes 24:16.

77 V. Mózes 27:11–26.

78 V. Mózes 5:32.

79 V. Mózes 17:18–20.

80 HEKA, A Nagy Szánhedrin 2.

81 Róma 4:15b és Róma 5:13b. Görög eredetiben: *„hu de uk esztin nomosz, ude parabaszisz"* és *„hamartia de uk ellogeitai mé ontosz nomu."* A *Vulgata* latin fordításában: *„ubi enim non est lex nec praevaricatio"* és *„peccatum autem non inputatur cum lex non est."*

vonatkozásában is. Bár az ún. „*nulla poena sine lege*" elv tételmondatba sűrített kimondása nem található meg a *Tórá*ban, nem vitatható, hogy a *Tóra* a szankcionált magatartásokat illetően előre rögzítette az alkalmazandó büntetési nemeket.[82]

3.4.3. Az evilági jogkövetkezmények előreláthatósága, kiszámíthatósága

A *Tóra* a bűnnel okozott hátránnyal azonos büntetést hirdető tálió elvet fekteti le az evilági[83] jogalkalmazás büntetőjogi alapelveként: „*Szemet szemért, fogat fogért, kezet kézért, lábat lábért; Égetést égetésért, sebet sebért, kéket kékért.*"[84] „*Ha valaki agyon üt valamely embert, halállal lakoljon. Ha pedig barmot üt agyon valaki, fizesse meg azt: barmot baromért. És ha valaki sérelmet ejt a felebarátján, amint ő cselekedett, vele is úgy cselekedjenek: Törést törésért, szemet szemért, fogat fogért; amilyen sérelmet ő ejtett máson, olyan ejtessék rajta is.*"[85] A tálió elve, túl azon, hogy az azonos súlyú megtorlás előírásával gátat emelt az aránytalan magánbosszú és az önkényes ítélkezés elé, egyben előreláthatóvá tette az élet- és testi épség elleni bűncselekményekért kiszabható büntetések mértékét.

A *Tóra* emellett utat nyitott a magánbosszú, illetve a testcsonkító büntetés vagyoni megváltásának irányába is. Lehetővé tette ezek vagyoni elégtétellel (kompozíció) való helyettesítését a sértett irányába, ami a sérelem súlyával arányosan alakult. Ennek alkalmazását csak egyetlen esetben, az emberölés esetében zárta ki konkrétan a *Tóra*, a kioltott élet szentségének okán.[86] Így az egyéb büntetendő magatartások tanúsítása esetén mód nyílt a

82 Külön kihangsúlyozza ezt a következő mű: ZANCHI, On the Law in General (On the Laws of the Jewish State c. fejezet) 91. A végrehajtási módozatokról ugyanez már nem mondható el. A halálbüntetés vonatkozásában például a Törvény fenntartotta a magánbosszú intézményét is (a meggyilkolt személy rokonának főszabály szerint joga, sőt kötelessége megölni a gyilkost, nem részletezve annak módját). Egyes esetekben szólt a megkövezésről vagy a megégetésről, többször viszont nem rendelkezik a kivégzés módjáról. Az írásbeli *Tóra* értelmezését és gyakorlati alkalmazását tükröző szájhagyományt (az ún. szóbeli *Tórát*) az i.sz. 2. évszázad vége felé írásba foglaló *Misna Szanhedrin traktátusa* az említettek mellett még a lefejezést és a megfojtást is említette. Lásd: Mishnah Sanhedrin 7:1, https://www.sefaria.org/Mishnah_Sanhedrin.7.1?lang=bi&with=all&lang2=en; magyar fordításban: RUFF, A Misna Szanhedrin traktátusa 141. Lásd hozzá: HEKA, A Nagy Szánhedrin (II.) Bírósági eljárás és ítélkezés 3.; TÓTH J., A halálbüntetés a zsidó jogban – A Talmud és a Háláchá alapján 469–477.

83 Az „evilági" megjelölés oka, hogy a Törvény nem csak evilági, hanem bizonyos esetekben égi/túlvilági büntetést helyezett kilátásba, aminek foganatosítása magára *Isten*re tartozik, ezért a végrehajtás formája, időzítése ember által előreláthatatlan. Ilyen esetek például: bizonyos rituális, áldozati előírások megsértése, többek között a körülmetélkedésé (I. Mózes 17:4); tisztátalan személy általi evés az *Isten*nek szentelt áldozati állat húsából (III. Mózes 7:20); a megmaradt áldozati húsból történő, két napon túli evés (III. Mózes 19:6–8); az engesztelési ünnepnapi munkavégzési tilalom és böjt megszegése (III. Mózes 23:29–30); a vérevés tilalmának megszegése (III. Mózes 7:26–27). Ezekről az úgynevezett *kárét* (kiirtás, kivágás) büntetésekről lásd: COHN, Human Rights in the Bible and Talmud 22–24; HEKA, A Nagy Szánhedrin (II.) Bírósági eljárás és ítélkezés 3. Mindezek azonban nem csökkentik a fejezetcím alatt elmondottaknak a jogbiztonságot munkáló súlyát.

84 II. Mózes 21:24-25.

85 III. Mózes 24:17–20; lásd hozzá: V. Mózes 19:21.

86 IV. Mózes 35:31–32. Szándékos emberölés esetén: „*Az olyan gyilkos életéért pedig ne vegyetek el váltságot, aki halálra való gonosz, hanem halállal lakoljon.*" Gondatlanságból elkövetett emberölés esetén joga volt az elkövetőnek menedékvárosi védelemben részesülni, viszont a főpap haláláig nem térhetett haza onnét: „*Attól se vegyetek váltságot, aki az ő menedékvárosába szaladt, hogy visszamehessen és otthon*

kompozícióra. Nincs adat arról, hogy mikor bontakozott ki ennek a gyakorlata, de a témánk szempontjából ez nem is hangsúlyos. A rabbinikus kommentárirodalom a tálió elvről már akként ír, hogy az gyakorlatilag az arányos vagyoni elégtétel fizetésének a kötelezettségét jelentette.[87] Jelzésértékű, hogy a Biblia könyveiben nem találunk leírást büntetésként alkalmazott testcsonkítási esetről.

3.4.4. A részletszabályok alaptörvényi jellegű megalapozása

A Mózesi Törvényt felvezető és egyben megalapozó *Dekalogosz*, ami – azon túl, hogy tételes jogi normacsoportnak is számít – az egész Törvény általános és változtathatatlan erkölcsi alapjait fekteti le, mintegy alaptörvényként. Ráadásul olyan alapokat, amelyek az emberközi viszonyokra vonatkozó részükben magát az örökérvényű természettörvényt tükrözik tételes formában.[88] A Törvény valamennyi további rendelkezése visszavezethető a *Dekalogosz* valamelyik tételéhez,[89] azok alapján csoportosítható és hozzájuk képest egyfajta részletszabályozásnak minősül, aminek célja a *Dekalogosz* rendelkezéseinek érvényre juttatása. Tartalmilag tehát a *Dekalogosz* alapnormái és a többi törvényi rendelkezés szerves egységet alkotnak. Ráadásul maga a *Dekalogosz* mögött is ott áll a parancsolat együttes lényegét tömören összefoglaló két sarkalatos rendelkezés: *„Szeressed azért az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes erődből,”*[90] és *„szeressed felebarátodat, mint magadat.”*[91] Maga *Jézus Krisztus* nyilatkozik úgy erről, hogy *„e két parancsolattól függ az egész törvény és a próféták.”*[92]

A fentieken túl a Törvényhez általános rendezőelv is kapcsolódik, mégpedig az életvédelem elsőbbségének elve: *„Tartsátok meg azért az én rendeleteimet és az én végzéseimet, amelyeket ha megcselekszik az ember, él azok által.”*[93] Ezen életvédelmi célt kihangsúlyozó artikulussal kapcsolatban került kifejtésre a rabbinikus magyarázatokban, hogy a Törvény megtartásának célja, hogy az

lakozzék a főpap haláláig.” Lásd: Tóth J., A halálbüntetés a zsidó jogban – A Talmud és a Háláchá alapján 478–480.; Mészáros, Emberi jogok a Bibliában 240–241.

87 B. Talmud, Bava Kamma 83.b: 1–22. https://www.sefaria.org/Bava_Kamma.83b.1-22?lang=bi; Hertz, Mózes öt könyve és a haftárák II. 246–247. és 288.; Ruff, A mózesi Törvény egységes rendszerének immanens elvei 21–22; Tóth, A halálbüntetés a zsidó jogban – A Talmud és a Háláchá alapján 478–480.

88 Aquinói, Summa I-II. q.99.a.2. és q.100.a.1. Lásd még: Luther, Mi az evangélium? A keresztények és Mózes 20. és 24–25. Kálvin, Institutio II. 8.1.

89 Például az életvédelmet rögzítő *„Ne ölj!”* parancsolathoz még olyan részletek is, mint a tetőkorlát létesítésének előírása új ház építésénél (V. Mózes 22:8); kézimalom, vagy malomkő zálogba vételének tilalma, mivel ez a mindennapi kenyértől való megfosztás révén az életet veszélyeztetné (V. Mózes 24:6). Vagy ugyanilyen okból a takaróként is szolgáló, zálogba vett felsőruha éjszakára való visszaadása (II. Mózes 22:16–17; V. Mózes 24:12–13). A tulajdonvédelmet rögzítő *„Ne lopj!”* parancsolathoz például a kereskedelmi és az adásvételi csalás tilalma (III. Mózes 19:35–36; III. Mózes 25:14); a munkabér időben való kifizetésének parancsolata (III. Mózes 19:13; V. Mózes 24:14-15); az elveszett tárgyak visszaadásának kötelezettsége (V. Mózes 22:1–3), akár még a haragos felé is (II. Mózes 23:4). Lásd hozzá: Aquinói, Summa I-II. q.100.a.11.

90 V. Mózes 6:5.

91 III. Mózes 19:18. Lásd hozzá: Aquinói, Summa I-II. q.100.a.3.

92 Máté 22:36-40. Lásd ehhez: Róma 13:10; Galata 5:14. A parancsolatok fontossági hierarchiájáról lásd: Ruff, A mózesi Törvény egységes rendszerének immanens elvei 19–21.

93 III. Mózes 18:5. Lásd még: Ezékiel 20:11.

ember éljen, ne pedig meghaljon a normakövetés miatt.[94] Ebből eredően a normák összeütközése esetén az élethez való jog védelme elsőbbséget élvez. Következésképpen a halálbüntetéssel szankcionált bűncselekmények (legfőképpen a bálványimádás, tiltott szexuális aktusok, gyilkosság) kivételével a többi tilalom megszeghető akár a saját, akár mások életének megmentéséért.[95] Ezek a vonások azon túl, hogy jogi stabilitást és jogegységet szolgáló elemeket is jelentettek, ókori előfutárát képezik az alkotmányosság elvének is.

3.4.5. Értelmező záradékok

A normavilágosságot a jogalkotói szándék ismerete is elősegíti, hiszen ez fontos feltétele a törvény helyes értelmezésének. A Mózesi Törvényt illetően ebben kulcsszereppel bír a törvényadás történelmi kontextusa és az erre való rendszeres utalás a Törvényben. Tény, hogy a törvényadásra a zsidó nép egyiptomi rabszolgaságból való exodusa után került sor. Ebben az összefüggésben a Törvény célja emberközi viszonylatban az egyiptomi despotikus, rabszolgatartó rendszer jogi, politikai, társadalmi karakterével ellentétes, élet- és szabadságpárti társadalom- és államépítés volt. Olyan rendszeré, ahol a minden ember az istenképűség hordozója, nem csak az uralkodó, és ebből eredően minden ember élete számít, nem csak az előkelőké.

Különleges jelentőséggel bír, hogy a *Tóra* alapját és summáját képező – és ekként szerkezetileg is annak első törvénycsoportját adó – *Dekalogosz* preambulumában (ami ekként az egész Törvény preambuluma is) a törvényadó *Isten* szabadítóként, jelesül a szabadság *Isten*eként jelenti ki magát: *„Én az Úr vagyok a te Istened, aki kihoztalak téged Egyiptomnak földjéről, a szolgálat házából."*[96]

Egyszer és mindenkorra nyomatékosítja ezzel, hogy a zsarnokság, az emberek dehumanizálása mind az isteni törvényekkel, mind az isteni társadalomképpel ellentétben áll.[97] Ennek tudatosítása a Törvényben rendszeresen visszaköszön az egyiptomi fogságra emlékeztető utalások, záradékok formájában, különösen a humanitárius rendelkezésekben. Ez időnként kiegészül az *„én vagyok az Úr, a ti Istenetek"* klauzulával is, ami külön is a törvényadó példájának[98] a követésére szólít fel, és önmagában is többször megjelenik humánus magatartásra és igazságosságra ösztönözve. A teljesség igénye nélkül lássunk öt példát.

94 B. Talmud, Jomá 85b.3 https://www.sefaria.org/Yoma.85b.3?lang=bi; HERTZ, Mózes öt könyve és a Haftárák III. 175.; COHN, Human Rights in the Bible and Talmud 24–25.

95 Lásd például a szombat megszentelésének, a szombati munkavégzési tilalomnak a felülírását az ellenség elleni fegyverforgatással (I. Makkabeusok 2:31–41), továbbá *Jézus Krisztus* szombatnapi gyógyításait (Lukács 6:6–11; Lukács 13:10–17; Lukács 14:1–6). *Jézus* eljárása arra is utal, hogy nem csak a közvetlen életveszély elhárítása, hanem maga az általános egészségvédelmi érdek is felülírhat egyéb normákat (ugyanis az említett esetekben egyik beteg sem volt közvetlen életveszélyben). Idetartozik *Dávid* esete is, aki *Saul* király előli menekülése során evett a kifejezetten a papoknak szentelt kenyerekből (III. Mózes 24:5–9; I. Sámuel 21:1–6). B. Talmud, Shabbat 132a.4. https://www.sefaria.org/Shabbat.132a.4?lang=bi&with=all&lang2=en; B. Talmud, Yoma 82a.9. https://www.sefaria.org/Yoma.82a.9?lang=bi&with=all&lang2=en; B. Talmud, Yoma 84b https://www.sefaria.org/Yoma.84b?lang=bi; B. Talmud, Szanhedrin 73a https://www.sefaria.org/Sanhedrin.73a?lang=bi; RUFF, Az Újszövetség és a Tóra 95–118. MÉSZÁROS, Emberi jogok a Bibliában 241–242.

96 II. Mózes 20:2. Az IMIT Biblia fordítása szerint *„a rabszolgák házából"*. A *Károli*-fordításban írt szolgálat szó héberül: *'abádim*, ami szolgákat, köztük rabszolgákat is jelent. Az IMIT Biblia rabszolgának fordítja másutt is, lásd: V. Mózes 15:15, V. Mózes 24:18 és 22.

97 Lásd bővebben: MÉSZÁROS, Emberi jogok a Bibliában 238.

98 E példát éppen az egyiptomi rabszolgaságból való kiszabadítás, mint az elnyomás alóli felszabadítás summázza.

„Hogyha jövevény tartózkodik nálad, a ti földeteken, ne nyomorgassátok őt. Olyan legyen néktek a jövevény, aki nálatok tartózkodik, mintha közületek való benszülött volna, és szeressed azt mint magadat, mert jövevények voltatok Égyiptom földén. Én vagyok az Úr, a ti Istenetek." [99]
„Ne kövessetek el igazságtalanságot az ítéletben, a hosszmértékben, súlymértékben és űrmértékben. Igaz mérték, igaz font, igaz efa, és igaz hin legyen közöttetek. Én vagyok az Úr, a ti Istenetek, aki kihoztalak titeket Égyiptom földéből."[100]
„Hogyha eladja magát néked a te atyádfia, a zsidó férfi és zsidó asszony, és szolgál téged hat esztendeig: a hetedik esztendőben bocsássad őt szabadon mellőled. És mikor szabadon bocsátod őt mellőled, ne bocsásd el őt üresen; Hanem terheld meg őt bőven a te juhaidból, a te szérűdről, és a te sajtódból; amivel megáldott téged az Úr, a te Istened, adj néki abból. És emlékezzél meg róla, hogy te is szolga voltál Égyiptom földén, és megszabadított téged az Úr, a te Istened; azért parancsolom én ma ezt néked."[101]
„Mikor learatod aratni valódat a te meződön, és kévét felejtesz a mezőn, ne térj vissza annak felvételére; a jövevényé, az árváé és az özvegyé legyen az, hogy megáldjon téged az Úr, a te Istened, kezeidnek minden munkájában. Ha olajfád termését lerázod, ne szedd le, ami még utánad marad; a jövevényé, árváé és az özvegyé legyen az. Ha szőlődet megszeded, ne mezgeréld le, ami utánad marad; a jövevényé, árváé és az özvegyé legyen az. És emlékezzél vissza, hogy szolga voltál Égyiptomnak földén. Azért parancsolom néked, hogy így cselekedjél."[102]
„Mikor pedig földetek termését learatjátok: ne arasd le egészen a meződnek széleit, és az elhullott gabonafejeket fel ne szedd; a szegénynek és jövevénynek hagyd azokat. Én vagyok az Úr, a ti Istenetek." [103]

1. ábra: *Az ún. motivációs záradékok példái (forrás: a szerző összeállítása)*

Az egyiptomi antihumánus történelmi tapasztalatokra és az ilyen helyzetekből való isteni szabadításra emlékeztető, valamint a gondviselő isteni természet[104] példájának követésére ösztönző (motivációs) záradékok alkalmazásának technikája is az élet- és szabadságpárti, emberbaráti törvényi célt és törvénytudatot igyekezett erősíteni. Ennek tükrében a Törvény egészének és a benne foglalt részletszabályoknak a helyes értelmezését, valamint alkalmazását, így különösen a mindenkori vezetők, tehetősek figyelmének a közjó szolgálatára irányítását célozta.

99 III. Mózes 19:33–34.

100 III. Mózes 19:35–36.

101 V. Mózes 15:12–15.

102 V. Mózes 24:19–22.

103 III. Mózes 23:22.

104 Számtalan bibliai forráshely szól eme – a rászorultakra, szegényekre különös figyelmet fordító – isteni természetről. Lásd ezek közül a következőket: *„Mert számon kéri a kiontott vért, megemlékezik róluk, nem feledkezik el a szegények kiáltásáról"* (Zsolt 9:13). *„A szegények elnyomása miatt, a nyomorultak nyögése miatt legott felkelek, azt mondja az Úr; biztosságba helyezem azt, aki arra vágyik"* (Zsoltár 12:6). *„Mert nem veti meg és nem utálja meg a szegény nyomorúságát; és nem rejti el az ő orcáját előle, és mikor kiált hozzá, meghallgatja"* (Zsoltár 22:25). *„Mert megszabadítja a kiáltó szűkölködőt; a nyomorultat, akinek nincs segítője. Könyörül a szegényen és szűkölködőn, s a szűkölködők lelkét megszabadítja; Az elnyomástól és erőszaktól megmenti lelköket, és vérök drága az ő szemében"* (Zsoltár 72:12–14). *„(…) felfogja az Úr a szegények ügyét, a nyomorultaknak jogát"* (Zsoltár 140:13). *„Igazságot szolgáltat az elnyomottaknak, eledelt ád az éhezőknek. Az Úr megszabadítja az elfogottakat (…). Megoltalmazza az Úr a jövevényeket; árvát és özvegyet megtart, és a gonoszok útját elfordítja"* (Zsoltár 146:7 és 9).

3.5. Normaállandóság

A jogok és kötelezettségek előreláthatóságát és kiszámíthatóságát nagyban befolyásolja a jogi normák tartósságának kérdése. Elvileg ugyanis minél változatlanabb, annál kiszámíthatóbb a jog, ami előmozdítja a jogismeretet és a jogkövetést. Vitathatatlan ugyanakkor, hogy az életviszonyok változása érthetően újabb szabályozási igényeket szül az addig előre nem látott kérdésekre vonatkozóan. Ekkor szükségszerűen merül fel a kérdés, hogy a változtatás, vagy a szabályozás alá vonás milyen alapon áll? Mihez képest van, vagy kell történnie? Vannak-e objektív keretei? A természetjogi felfogás és az alaptörvények, alkotmánylevelek, alkotmányok kialakulása határozott igennel felel a kérdésre.

Mindezek tükrében a Mózesi Törvény egyedülálló az ókori törvénykönyvek, törvénygyűjtemények között. Állandóságát eleve biztosította, hogy *Isten* által adottként, ember által megváltoztathatatlanként került figyelembe vételre, mint ami fölötte áll minden földi hatalmi ágazatnak, intézménynek. Ez önmagában még nem jelentett feltétlen különbséget a korabeli törvényfelfogásban, amikor a népek általában valamely istenséget tekintették törvényeik végső forrásának. A Törvényt azonban egyedülállóvá teszi, hogy a király nem számított törvényadónak, sem a törvény közvetítőjének, nem bírt ehhez valamiféle „isteni" felhatalmazással (mint például állította magáról ennek ellenkezőjét *Hammurabi*),[105] így nem állt hatalmában megváltoztatni, felülírni a törvényt, nem volt jogköre erre. Amikor a királyság létrejött, a Törvény már létezett, az alá az uralkodónak is be kellett illeszkednie, maga is a törvények alá volt vetve. Kormányzását szolgáló rendelkezéseinek a törvények keretei között kellett maradnia: *„mikor az ő országának királyi székére ül, írja le magának könyvbe e törvénynek mását a Lévita-papokéból. És legyen az ő nála, és olvassa azt életének minden idejében, hogy tanulja félni az Urat, a te Istenedet, hogy megtartsa e törvénynek minden igéjét, és e rendeléseket, hogy azokat cselekedje (…) el ne hajoljon a parancsolattól jobbra vagy balra, hogy hosszú ideig éljen az ő országában ő és az ő fiai Izráelben."*[106]

A Törvénytől való eltérés tilalma, mint korábban írtuk, általános elv volt, ugyanúgy vonatkozott minden ágazatra, de az uralkodó vonatkozásában külön is kiemelést nyer. Az eltérés tilalmából ebben a tekintetben a *Tóra* megváltoztathatatlansága is következik, ami meg implicite magában rejti a visszaható hatályú szabályozás tilalmának elvét is, hiszen a *Tórá*ban rögzített korlátozásokon és tilalmakon kívül elvileg nem lehetett visszamenőleg újabbakat előírni. Ez magából a Törvény szövetségi természetéből is adódik, mivel abból a szövetségből eredő javak és kötelezettségek előrenéző rögzítése következik.

4. Következtetések

Megállapíthatjuk, hogy a jogbiztonság elvének több eleme kiforratlan formában ugyan, de már az ókori Kelet kultúrkincsében, a *Tórá*ban is megjelent. Így a Törvény nép általi megismerhetőségét és hozzáférhetőségét megalapozta annak nyilvánosan kihirdetett és írásba foglalt volta, továbbá az, hogy annak rendszeres nyilvános felolvasása és folyamatos tanítása törvényi előírást képezett. A törvényismeret ezért nem a kevesek titkos tudománya volt.

105 *Hammurabi* a törvényoszlopa bevezetőjében, önmagát a „holdisten" alkotta királyi magzatnak nevezve, az „istenektől kapott" saját királyi nagyságát és hatalmát hosszan ecsetelve és földöntúli dimenzióba helyezve törekszik kihangsúlyozni az általa, mint király által kihirdetett törvény tekintélyét. Lásd: HAMMURABI törvényei I–V.

106 V. Mózes 17:18–20.

A jogkövetkezmények előreláthatóságát – és általa magát a normavilágosságot is – szolgálta, hogy mind a Törvény kazuisztikus, mind az általános normái előre rögzítették az általuk nevesített jogsértések szankcióit. A tálió elv meghirdetése emellett a szankció mértékét is kiszámíthatóvá tette. Mindezek csökkentették az önkényes ítélkezés lehetőségét.

A normavilágosságot mozdította elő a legfontosabb rendelkezések többnyire rövid, tömör, sokszor feltétel nélküli, könnyen memorizálható megfogalmazása, ami például a *Dekalogosz*t teljes egészében jellemzi. A kőtáblákra írt *Dekalogosz* mindemellett az egész Törvény változhatatlan, egyetemes erkölcsi fundamentumát is képezi, ami a többi szabály értelmezésének és alkalmazásának kereteit és irányultságát meghatározza, ezáltal is elősegítve a jogegységet és normavilágosságot. Kifejezi továbbá, hogy a törvények nem tekinthetők puszta hatalmi aktusnak.

A Törvény általános érvénnyel kimondta a tőle való eltérés tilalmát, amibe maga az uralkodó általi módosítás, illetve felülírás tilalma is beletartozott. Ez a Törvény stabilitásának, állandóságának biztosítását szolgálta.

A Törvény szövetségi természetéből adódóan a szövetségből eredő javakat és kötelezettségeket előrenézően rögzíti. Ez pedig a Színáj-hegyi szövetség megkötése után az emberi fórumok szintjén implicite magában hordozta a visszaható hatályú szabályozás kizárását.

Mindezek – más, például a törvények elsőbbségét és felsőbbségét szolgáló elemekkel[107] együtt – letagadhatatlan hatást gyakoroltak a zsidó-keresztény kultúrkör jogi gondolkodására és közvetve a modern jogállamisági eszme kialakulására is.

Források

Aharoni, Yohanan – Avi-Yonah, Michael (szerk.): Bibliai atlasz (fordította: Grüll Tibor – Grüll Tiborné – Kövér Gábor, a 3., angol nyelvű kiadás alapján, a német és az ivrit kiadás figyelembe vételével szerkesztette: Grüll Tibor – Horváth András). Budapest 1999

Biblia (Károli Gáspár fordítása), http://biblia.hit.hu/ (2023. 01. 05.)

Biblia (Szent István Társulati Biblia), https://szentiras.hu/biblia/szit (2023. 05. 03.)

Biblia (Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Biblia kiadása, Imit). Budapest 1898–1907, https://www.stepbible.org/version.jsp?version=HunIMIT (2024. 08. 12.)

Hammurabi törvényei (fordította: Kmoskó Mihály). Kolozsvár 1911https://epa.oszk.hu/eme/books/b1_234480.pdf (2023. 11. 15.)

Misna, héber és angol online verzió. https://www.sefaria.org/texts/Mishnah (2023. 07. 03.)

Report on the rule of law – Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25–26 March 2011) 1–16. https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-e (2026. 03. 01.)

Septuaginta fordítás, https://biblia.szeroczei.hu/bible/lxx (2022. 07. 01.)

Tanakh, héber és angol online verzió, https://www.sefaria.org/texts/Tanakh (2022. 07. 01.)

Talmud, héber és angol online verzió, https://www.sefaria.org/texts/Talmud (2022. 07. 01.)

Vulgata Editionis – latin nyelvű bibliafordítás, https://biblia.szeroczei.hu/bible/vulgate (2022. 07. 01.)

Zlinszky János: (ford. és szerk.): A Tizenkéttáblás törvény töredékei. Budapest 2020

107 Lásd bővebben: Mészáros, A joguralom elvét megalapozó elemek a Vetus Testamentumban és a Novum Testamentumban 182–200.

Felhasznált irodalom

Aquinói Szent Tamás: A teológia foglalata (Summa Theologiae) – Második rész 1. Budapest 2008

Bonfante, Pietro: Le leggi di Hammurabbi, re di Babilonia. (a. 2285–2242 a. C.) Con prefazione e note. Milano 1903

Bonfante, Pietro: Il codice di Hammurabi e le XII tavole. In: Mélanges de droit romain dédiés à G. Cornil. I. Gand–Paris 1926, 119–128.

Burnside, Jonathan: Old Testament – Torah and Constitutionalism. In: Aroney, Nicholas – Leigh, Ian (szerk.): Christianity and Constitutionalism. Oxford 2022, 33–57.

Bright, John: Izráel története (ford.: Domján János). Budapest 1983

Carawan, Edwin: Rhetoric and Law of Draco. Oxford 1998

Cohn, Haim H.: Human Rights in the Bible and Talmud (angol fordítás: Himelstein, Shmuel). Tel-Aviv 1989

Cohen, David: Law, Violence, and Community in Classical Athens. Cambridge 1995

Deli Gergely: Érték és valóság határán – A jóerkölcs kezdetei. Jog- Állam – Politika 2009/1. sz. 55–79.

Elazar, Daniel J.: Covenant and Polity in Biblical Israel. Biblical Foundations and Jewish Expressions. Volume I. of the Covenant Tradition in Politics. New York, 1998

Finta Szilvia: A „törvények uralma" a zsidó vallásjogban. Díké 2022/1. sz. 229–259.

Flavius, Josephus: Apion ellen, avagy a zsidó nép ősi voltáról. Budapest 1984

Flavius, Josephus: The Antiquities of the Jews. https://www.gutenberg.org/files/2848/2848-h/2848-h.htm (2022. 07. 15.)

Földi András – Hamza Gábor: A római jog története és institúciói. Budapest 2020

Frivaldszky János: Néhány katolikus szemléletű megfontolás az ószövetségi 'berit' sajátos relacionális jellegéről. Díké 2022/1. sz. 201–211.

Gordon, Cyrus H. – Rendsburg, Gary A.: A Biblia és az ókori Közel-Kelet. Gold Book 2006

Grüll Tibor: Bibliai történelem – Ószövetség. Ideiglenes jegyzet. Budapest 2019

Hamza Gábor: Recepció az antik jogokban és a római jog. Polgári Szemle 2023/1–3. sz. 243–253.

Hamza Gábor: Zur Interpretation des Naturrechts in den Werken von Cicero. Pázmány Law Review 2014/1. sz. 5–15.

Heka László: A Nagy Szánhedrin. Jogtörténeti Szemle 2023/3. sz. 1–11. https://ojs.elte.hu/jsz/article/view/8824/7284 (2026. 03. 01.)

Heka László: A Nagy Szánhedrin (II.) Bírósági eljárás és ítélkezés. Jogtörténeti Szemle 2024/1. sz. 1–8. https://ojs.elte.hu/jsz/article/view/10136/8494 (2026. 03. 01.)

Herger Csabáné: Az ókori Kelet állam- és jogéletének hagyatéka. In: Kajtár István – Herger Csabáné: Egyetemes állam- és jogtörténet. Budapest 2015, 4–11.

Hertz, Joseph Herman: Mózes öt könyve és a haftárák I–V. Budapest 1984

Hoffman, Franz: Über den Einfluss griechischen Rechtes auf die Abfassung des römischen Zwölftafelgesetzes. In: Beiträge zur Geschichte des griechischen und römischen Rechts. Wien 1870, 1–42.

Jakab Éva: Állam és demokrácia. Törvényhozás és törvénykezés az ókori Athénban. Budapest 2021

Kajtár István: A joghatékonyság történeti vizsgálata. In: Kajtár István – Herger Csabáné: Egyetemes állam- és jogtörténet. Budapest 2015, 208–213.

Kálvin János: Institutio Christianae Religionis – A keresztyén vallás rendszere (1559) I. kötet, Második Könyv 8. Fejezet: Az erkölcsi törvény magyarázata. Budapest 2014

Kustár Zoltán: Bevezetés az ószövetség irodalmába. Az Ószövetség könyveinek előállása, tanítása és keresztyén üzenete. Budapest 2025

Luther Márton: Mi az evangélium? A keresztények és Mózes (ford.: Csepregi Zoltán). Budapest 1995
Maimonides, Moses: Sefer HaMitzvot (héber és angol online verzió), https://www.sefaria.org/Sefer_HaMitzvot?tab=contents (2022. 07. 15.)
Mészáros István László: A joguralom elvét megalapozó elemek a Vetus Testamentumban és a Novum Testamentumban. Díké 2022/1. sz. 182–200.
Mészáros István László: Az ellenállási jog értelmezése és gyakorlata a Vetus Testamentumban és a Novum Testamentumban. Díké 2023/2. sz. 118–143.
Mészáros István László: Emberi jogok a Bibliában. Díké 2025/1. sz. 227–254.
Mészáros István László: A hatalommegosztás bibliai gyökerei. Díké 2025/2. sz. 143–167.
Müller, David: Die Gesetze Hammurabis und ihr Verhältnis zur mosaischen Gesetzgebung sowie zu den XII Tafeln. Text in Umschrift, deutsche und hebräische Übersetzung, Erläuterung und vergleichende Analyse. Wien 1903, 205–207.
Petrétei József: Magyarország alkotmányjoga I. Alapvetés, alkotmányos intézmények. Pécs 2016[2]
Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok I-II. (fordította: Máthé Elek). Budapest 1978
Ruff Tibor: Az Újszövetség és a Tóra. Budapest 2009
Ruff Tibor: A Misna Szanhedrin traktátusa. Studia Biblica – Bibliai tanulmányok 2021/2. sz. 121–155.
Ruff Tibor: A mózesi Törvény egységes rendszerének immanens elvei. Studia Biblica – Bibliai tanulmányok 2021/1. sz. 9–35.
Ruschenbusch, Ebenhard: Phonos. Zum Recht Drakons und seine Bedeutung für das Werden des athenischen Staates. Zeitschrift für Alte Geschichte 1960/9. köt. 129–154.
Tóth J. Zoltán: A halálbüntetés a zsidó jogban – A Talmud és a Háláchá alapján. Állam- és Jogtudomány 2007/3. sz. 465–488.
Tóth J. Zoltán: A jogállamiság tartalma. Jogtudományi Közlöny 2019/5. sz. 197–212.
Tóth J. Zoltán: A jogállamiság fogalmának eszmetörténeti vázlata. Díké 2022/1. sz. 260–275.
Westbrook, Raymond: Biblical Law. In: Hecht, N. S. – Jackson, B. S. – Passamaneck, S. M. – Piatelli, Daniela – Rabello, Alfredo (szerk.): An Introduction to the History and Sources of Jewish Law. New York 1996, 1– 17.
Zanchi, Girolamo: On the Law in General. Acton Institute 2012